

Genel İşlem Şartları ve Teşmil ile Yürürlük Denetiminin Esasları

General Terms and Conditions and Their Valid Incorporation Into the Contract

Ahmet Hakan DAĞDELEN*

Öz

Bu çalışmanın konusunu, bir sözleşmede yer alan kuralların ne zaman genel işlem şartları olarak görülebileceği ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda bu kurallar için öngörülen denetimlerden teşmil ve yürürlük denetimleri oluşturmaktadır. Bu sorular bağlamında çalışmada ilk olarak, genel işlem şartları kavramının unsurları üzerinde durulmaktadır. Takiben, kanunda öngörülen denetim mekanizmasına değinilmektedir. Bununla beraber çalışmada, kanunda öngörülen denetim mekanizmasının tamamı değil, bu mekanizmanın belirli bir bölümü olan teşmil ve yürürlük denetimleri incelenmektedir. Esasen Türk Öğretisinde tek başlık altında incelenen bu denetimler, çalışmada birbirinden ayrılmıştır. Kanunda bu denetimleri aşamayan sözleşme kuralları için yazılmamış sayılma sonucu bağlanmıştır. Taraflar açısından bu kurallar çerçevesince bağlamazlık sonucunun hukuki sınıflandırması da yine çalışmada incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Genel işlem şartları, Genel işlem koşulları, Denetim, Teşmil, Yürürlük, Yokluk, Hükümsüzlük, Şaşırtıcı kurallar

Abstract

This paper aims at the provisions in contracts which are deemed as general terms and conditions for which the legislation provides special control in respect of their validity. There are two main questions discussed within the scope of this paper. Firstly, the distinctive structure of the general terms and conditions is examined. Secondly, the certain parts of the control mechanism provided by the Turkish Law of Obligation Nr. 6098 are analyzed, namely the incorporation of the provisions into the contract and their validity without testing reasonableness of their contents in this regard. The general terms and conditions are deemed as unwritten in the event that they fail in these parts of the control. Unwritten means that the parties shall not be bound by these failed provisions; however, the exact legal qualification of their non-binding character is not clear. The paper also tries to give an answer in this regard.

Keywords: General terms and conditions, Judicial control, Incorporation of terms, Validity, Dissent, Invalidity, Surprising clauses

* Dr. Öğretim Üyesi, Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Ana Bilim Dalı,
E-Mail: hakandagdelen@beykent.edu.tr.

Giriş

Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun doldurduğu en büyük boşluklardan birisi genel işlem şartlarının¹ denetimine ilişkindir. Tacirler arası işlem veya tüketici işlemi gibi ayrımlar yapılmadan herkese uygulanacak² kanunun bu bağlamdaki hükümleri (TBK madde 20 – 25), sanayi toplumu ve internetin yaygınlaşması ile bireyler arası evrilerle iyice değişen, gelişen ve budaklanan mutabakata varma usullerine kanun koyucunun Türkiye'de esasen pek de çevik olmayan yanıtıdır.

Üretimin, tüketimin, nerdeyse her şeyin hızlandığı ve benzer işlemlerin çok defa tekrarlandığı bir dönemde, sözleşme yapmak üzere bir araya gelen kişilerin de daha süratli şekilde sonuca ulaşmayı amaçlamaları şaşırtıcı olmasa gerek. Bunun yanı sıra, toplumun temelini oluşturan sosyal ve ekonomik yapının değiştiği, menfaat dengelerinin bu kadar standartlaştığı, benzerliklerin arttığı bir dönemde, sözleşme yapmak üzere bir araya gelen kişilerin her seferinde kendi aralarında tekerleği baştan icat etmelerine duyulan ihtiyaç da azalmıştır. Maliyetleri kısmak ve zamandan kazanmak amacıyla otomasyonun nüfuz ettiği tek alan fabrikalar değil, aynı zamanda bireyler arasında yapılan sözleşmeler de olmuştur. Aradaki fark, fabrikada bu işler makineler elinden olurken, sözleşmeler alanında genel işlem şartları ile kotarılmaktadır³.

Sözleşmeler alanında genel işlem şartları ile gerçekleştirilen bu mekanizasyon, faydalarının, sağladığı kolaylıkların yanı sıra bünyesinde bir de dengesizlik barındırır⁴. Bu ekonomik ve bilgisel üstünlük temelli dengesizlik, sözleşmenin içeriğine müdahale etme imkânında kendisini göstermektedir. Bunun da iki ayağı vardır. Bunlardan ilki, genel işlem şartlarını koyan tarafın, karşı tarafa bunların içeriğine müdahale etme şansı tanımamasında kendini gösterebilir⁵. Diğeri ise, böyle bir müdahale şansının teoride varlığına rağmen, bu müdahalede bulunmak

- 1 Bu çalışmanın konusu oluşturan kurallara, genel işlem şartları/koşulları ismi verilse de, kanımca bu ibareler, diğer bir Borçlar Hukuku müessesesi "*şart*"ı da akla getirebildiğinden, bu kavram karmaşasından kurtulabilmek için, **genel işlem kuralları** ibaresi kullanılabilir.
- 2 **Yeşim Atamer**, "Yeni Türk Borçlar Kanunu hükümleri uyarınca genel işlem koşullarının denetlenmesi", Türk Hukukunda Genel İşlem Şartları Sempozyumu, Ankara, BTHAE, 2012, s. 10; **Ayşe Havutçu**, "6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun genel işlem şartlarına ilişkin hükümlerinin değerlendirilmesi", İzmir Barosu Dergisi, C. 76, Sy. 2, 2011, s. 31; **Murat Aydoğdu**, "6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda düzenlenen genel işlem koşullarının konu bakımından uygulama alanı", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 13, Sy. 2, 2011, s. 3; **Erden Kuntalp**, "Bankalar ve genel işlem koşulları", Türk Hukuku'nda Genel İşlem Şartları Sempozyumu 8 Nisan 2011, Ankara, Batider, 2011, s. 91, 92. Tacirler arasında işlemler açısından detaylı açıklamalar için: **Yeşim Atamer**, "Genel işlem koşulu mu bireysel pazarlıkla kurulan sözleşme mi?", Yeni Türk Borçlar Kanunu ve Yeni Türk Ticaret Kanunu Sempozyumu, ed. **Çiğdem Kırcı**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2013, s. 103 dipnot 2, s. 120 vd. Aksi yönde: **Gökhan Antalya**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt I, İstanbul, Legal, 2016, s. 406, 409 vd.
- 3 Benzer bir benzetmede: **Yeşim Atamer**, Sözleşme özgürlüğünün sınırlandırılması sorunu çerçevesinde genel işlem şartlarının denetlenmesi, 2. b., 2001, Beta, 2001, s. 72.
- 4 **Helmut Koziol/Rudolf Welser/Andreas Kletečka**, Bürgerliches Recht Band: I, 14. b., Wien, Manz, 2014, N. 427; **Michael Coester**, "Allgemeine Geschäftsbedingungen", Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch – Eckpfeiler des Zivilrechts, ed. **J. von Staudinger**, Berlin, Sellier – de Gruyter, 2008, s. 161; **Wolfgang Kolmasch**, "§ 864a ABGB", ABGB Taschenkommentar, ed. **Michael Schwimann**, 2. b., Wien, Lexisnexis, 2013, N. 1.
- 5 **Atamer**, GİK – Sempozyum/TBK-TTK, s. 116, 123; **Koziol/Welser/Kletečka**, N. 427; **Coester**, s. 161; **Kolmasch**, N. 1; **Ece Baş**, "6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda genel işlem koşulu kavramı ve içerik denetimi", Prof. Dr. Mustafa Dural'a Armağan, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2013, s. 279.

için gereken bilgi birikiminin/uzmanlığın pratikte makul bir surette yararlanılabilir vaziyette bulunmamasında kendini gösterir⁶. İşte bu iki ayaklı dengesizlik sebebiyle, bir tarafta ekonomik güç diğer tarafta bilgiye ulaşmadaki maliyet asimetrisi, genel işlem şartları için hususi bir denetim öngörülmektedir⁷. Denetime ilişkin açıklamalara geçmeden evvel, bu mekanizasyonu sağlayan genel işlem şartları kavramı üzerinde durmak gerekir ki ne zaman bir denetim ihtiyacının söz konusu olduğu doğru belirlenebilsin.

I. Genel işlem şartları

Sözleşmede yer alan kuralların ne zaman genel işlem şartları olarak addedileceği bahsi ile TBK madde 20 ilgilenebilir. Bu bakımdan, genel işlem şartlarının varlığı açısından kabaca üç unsurun beraberce bulunması yeterli görülebilir, bunlar: Sözleşmede yer alan kuralların sadece tek tarafça koyulması, taraflar arasında sözleşme kuralları üzerinde etraflıca bir müzakerenin gerçekleşmemiş olması ve son olarak bu sözleşme kurallarının birden fazla sözleşmede kullanıma potansiyeli ile hazırlanmış olmasıdır⁸. Bu üç unsur, genel işlem şartlarını yeterince tarif etmektedir.

Genel işlem şartları ile sıklıkla sözleşmeler alanında karşılaşılsa da, bunlarla tek taraflı hukuki işlemler alanında karşılaşılabilmektedir, yeter ki işlem bu kuralları hazırlayan/koyan tarafından yapılmasın, örneğin temsil yetkisinin verilmesi, bir konuda rıza verilmesi, bir malın teslim alınması gibi⁹. TBK'da, sözleşmelerde yer alan genel işlem şartlarına ilişkin hükümler, bu tip genel işlem şartlarına kıyasen uygulanabilmelidir¹⁰.

Bir önceki paragrafta değinilen bu üç unsurun beraberce varlığı tek başına, genel işlem şartlarının varlığı için yeterlidir. Diğer bir ifade ile sözleşme kurallarının, genel işlem şartları olarak vasıflandırmasına yeter. Bu unsurlar dışında, başka noktaların varlığına bu vasıflandırma aşamasında bakılmaz, örneğin bu şartlar üzerindeki mutabakatın yazılı mı sözlü mü olduğu, bunların nasıl hazırlandığı, uzunluğu-kısalığı, kapsamı veya şekli, örneğin kâğıda basılı bir

6 **Atamer**, GİK – Sempozyum/TBK-TTK, s. 116, 121, 122; **Koziol/Welser/Kletečka**, N. 427; **Coester**, s. 161; **Kolmasch**, N. 1; **Baş**, s. 279; **Jürgen Basedow**, “vor § 305 BGB”, Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch Band 2, ed. **Wolfgang Krüger**, 8. b., München, C. H. Beck, 2019, N. 6, 7.

7 Bu denetimin, uygulamada neredeyse hep bu kuralları koyan tarafın çıkarına düzenlenmesi sebebiyle gerçekleştiği yönünde: **Peter Bydlinski**, Bürgerliches Recht Band I Allgemeiner Teil, ed. **Peter Apathy**, 6. b., Wien, Verlag Österreich, 2013, N. 6/23. Benzer şekilde: **Mustafa Tiftik/Zeynep Özcan**, “Türk Borçlar Kanunu’na göre standard sözleşmelerde içerik denetimi”, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, C. 31, Sy. 1, 2015, s. 33 vd.

8 Genel işlem şartlarının bu şekilde unsurlarına ayrıldığı bir eser için: **Christiane Wendehorst/Brigitta Zöchling-Jud**, Privatrecht Einführung in die Rechtswissenschaften und ihre Methoden Teil II, 6. b., Wien, Manz, 2016, s. 28.

9 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 13; **Atamer**, GİŞ – kitap, s. 64; **Klaus Peter Berger**, “§ 305 BGB”, BGB Kommentar, ed. **Hans Prütting/Gerhard Wegen/Gerd Weinreich**, 2. b., Neuwied, Luchterhand, 2007, N. 3; **Helmut Heinrichs**, “§ 305 BGB”, Palandt Bürgerliches Gesetzbuch, ed. **Otto Palandt**, 64. b., München, C. H. Beck, 2005, N. 6; **Aydoğdu**, GİK ve uygulama, s. 8, 9; **Baş**, s. 284; **Jürgen Basedow**, “§ 305 BGB”, Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch Band 2, ed. **Wolfgang Krüger**, 8. b., München, C. H. Beck, 2019, N. 10, 11.

10 Kıyasen, doğrudan uygulama ayrımı üzerinde durmadan: **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 13; **Atamer**, GİŞ – kitap, s. 64; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 3; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 6; **Aydoğdu**, GİK ve uygulama, s. 8, 9; **Baş**, s. 284; **Basedow**, § 305 BGB, N. 10. Farklı bir ifadede: **Antalya**, s. 405.

metin, duvarda asılı levha, elektronik sarf malzemesi içinde yer alan veya ezberden okunan bir metin veya telefonda bir bant kaydı gibi¹¹. Keza sözleşmenin bir kısmında yer alan karşılıklı çetin müzakereler sonucu varılmış sair kuralların varlığı, geri kalan sözleşme kurallarının genel işlem şartları olarak görülmesini engellemez, diğer bir ifade ile sözleşmenin tamamının yukarıdaki üç unsuru barındıran kurallardan ibaret olması gerekli değildir¹². Şimdi bu üç unsurdan ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmakta fayda vardır.

A. Tek tarafça koyulma

Bir sözleşmede yer alan kuralların, genel işlem şartları şemsiyesi altında görülmesi için aranan unsurlardan biri, bu sözleşme kurallarının tek yanlı olarak koyulup (*einseitig gestellt*), karşı tarafa sunulmasıdır. Sözleşme taraflarından birinin güç veyahut bilgi asimetrisine dayanan bir dayatmada bulunması söz konusu olmalıdır. Bu tarafı ifade etmek üzere, *düzenleyen* kavramından şikâyet edilip genellikle genel işlem şartları *kullanan* kavramı kullanılsa da¹³, sözleşme akdedildiğinde bu şartları her iki taraf da kullanmış olduğundan, bu kavramın yerindeligi de kanımca tartışmaya açıktır. Sözleşme kurulduğunda her iki taraf da iradesini, genel işlem şartları kalıbında, bunu kullanarak açıklamaktadır. Bu sebepten, düzenleyen veya kullanan yerine, sözleşme kurallarını koyan taraf demek daha doğru olur.

Önüne genel işlem şartları pelerini altında olası bir sözleşmenin kuralları koyulan tarafın, bu kuralların içeriğine bir müdahalesi yoktur. Bununla beraber, genel işlem şartlarının, bu şartları karşı tarafın önüne koyan tarafça hazırlanmış, düzenlenmiş diğer bir ifade ile kaleme alınmış olması şart değildir¹⁴. Başkalarının hazırladığı metinlerden, örneğin diğer derneklerce, meslek örgütlerince veya şirketlerce hazırlanmış olabilir, yararlanmak, bu unsurun bir olayda gerçekleşmiş olmasına engel değildir¹⁵. Keza karşı tarafın önüne tek yanlı olarak koyulan bir metin üzerinde, karşı tarafın ekleme veya değişiklik taleplerini göstermesini başka bir şey yapmadan sadece beklemenin de tek başına bu unsurun varlığını ortadan kaldırmayacağı belirtilmektedir¹⁶.

Bu bağlamda, bir kamusal makam tarafından onaylanmış veya hazırlanmış sözleşme kurallarının başkaları tarafından kullanılmalari, karşı tarafa müdahale imkânı verilmeden sunulmaları durumunda da bu unsurun mevcut olduğu belirtilmekte, örnek olarak Hazine

11 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 12, 19; **Atamer**, GİŞ – kitap, s. 61, 72, 73; **Coester**, s. 167; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 5; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 8; **İlhan Ulsan**, “Türk Borçlar Kanunu’ndaki genel işlem şartlarına ilişkin yeniliklerle ilgili bazı düşünceler”, Prof. Dr. Mustafa Dural’a Armağan, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2013, s. 1224; **Basedow**, § 305 BGB, N. 13.

12 **Coester**, s. 167; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 23. Bu yönde açık bir düzenleme: Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun maddede 5 fıkra 3 cümle 3. Bu hususta bir tartışma olduğu ifadesinde: **Kozioł/Welser/Kletečka**, N. 427.

13 Bu konuda: **Ebru Ceylan**, “Genel işlem şartları”, Prof. Dr. İsmet Sungurbeye Armağan – Borçlar Kanunu Genel Hükümler Konferansları I, İstanbul, İstanbul Barosu, 2014, s. 174; **Antalya**, s. 415; **Yeşim Atamer**, “Genel işlem şartlarının denetiminde yeni açılımlar”, Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu için Armağan, Ankara, Seçkin, 2004, s. 324.

14 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 15; **Havutçu**, s. 33; **Basedow**, § 305 BGB, N. 14.

15 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 15; **Havutçu**, s. 33; **Basedow**, § 305 BGB, N. 14.

16 **Basedow**, § 305 BGB, N. 21; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 10.

Müşteriliğin düzenlenmesi sigorta genel koşulları ve bütün sigorta şirketlerinin bunları kullanmak zorunda olmasının bu kuralların denetimini engellemeyeceği verilmektedir¹⁷. Kanımca, Kamu Kurumlarının hazırlanıp, uygulanması zorunlu kılınan sözleşme kurallarının, örneğin sigortacı ve sözleşmenin diğer tarafı arasında GİŞ denetimine tabi tutulması yerinde değildir, zira burada genel işlem şartlarının tek tarafça koyulması şartı yerine gelmemektedir¹⁸. Genel işlem şartlarının denetlenmesine vesile olan taraflar arasındaki dengesizliğin bu zorunlu kayıtlar açısından varlığı şüphelidir. Buna karşın, zorunlu olan sözleşme kurallarından ayrı noktalar için, idari makamların bu hükümler için onayı veya tavsiyesi söz konusu olsa bile¹⁹, GİŞ denetimi mümkün olmalıdır. Aynı durum kamusal makamlarca hazırlanan ama kullanımı takdirine bırakılan kurallar için de geçerli olmalıdır.

Sözleşme kurallarının tek tarafça koyulması durumu, başkaları tarafından önceden hazırlanmış ve genel işlem şartları olarak kullanılan metinlerin, sözleşmenin taraflarınca beraberce kabul edilmesi durumunda yoktur²⁰. Keza tarafsız hareket eden bir noter, simsar veya avukatın hazırlandığı, sıklıkla kullandığı bir metnin, matbu sözleşmenin üzerinde tarafların anlaşması durumunda da, yine bu unsur gerçekleşmiş sayılmayacağından TBK'daki denetim işlemez²¹. Kanımca internet üzerindeki platformlarda bir araya gelen, o platformu işleten kişiden başka taraflar arasında akdedilen sözleşmelerde yer alan, o platformu işleten kişinin mevcut tuttuğu sözleşme kurallarının, o platform üzerinden bir araya gelen sözleşme tarafları arasında GİŞ denetimi söz konusu olmaz. Örneğin internet sitesi A üzerinde sanal mağaza açmış satıcı B alıcı C ile anlaşır. B ile C arasındaki yapılacak satım sözleşmesinin kuralları ise platform sahibi A tarafından dayatılır. Bu durumda kanımca B ile C arasındaki ilişkide, ne B ne de C, TBK'da öngörülen GİŞ denetiminden yararlanabilir. Nitekim bu durumda, o platformu kullanan sözleşme taraflarının, platform sahibi tarafından önceden hazırlanan sözleşme kurallarını beraberce kabul ettiği söylenebilir. Bununla beraber, bu sanal mağazalarda yer verilen ürünlere ilişkin ve platformun işleticisinin dayattığı sözleşme kurallarından ayrı açıklamalar, örneğin ürüne ilişkin açıklamalar altında yapılanlar, diğer şartların da varlığı halinde pek doğal olarak GİŞ denetimine tabi olabilir²².

17 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 15; **Atamer**, GİŞ – kitap, s. 63. Aynı örneği içermeyen bu durumlarda da genel işlem şartlarının söz konusu olabileceğine ilişkin: **Koziol/Welser/Kletečka**, N. 430. Taraf iradelerine dayanmayan sözleşme kuralları açısından da GİŞ denetiminin söz konusu olacağı yönünde: **Baş**, s. 282, 283.

18 Kamu kurumlarının veya özel teşebbüslerin kullanacağı kuralların yasal mevzuat ile düzenlemeleri durumunda, genel işlem şartlarının söz konusu olmayacağı yönünde: **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 2; **Atamer**, GİŞ – kitap, s. 62, 63; **Ahmet Kılıçoğlu**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 21. b., Turhan Kitabevi, 2017, s. 165; **Özgür Karadağ**, Türk Borçlar Kanununda genel işlem koşulları ve tüketici sözleşmelerindeki haksız şartlar, 2. b., Ankara, Adalet, 2015, s. 39. Bunların denetime tabi olmayacağı yönünde: **Antalya**, s. 413; **Basedow**, § 305 BGB, N. 5.

19 İdari makamlardan alınan onayın denetimi engellemeyeceği yönünde: **Kolmasch**, N. 1; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 2; **Antalya**, s. 413.

20 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 18; **Basedow**, § 305 BGB, N. 21, 27; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 7; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 13. BGH 17.2.2010, NJW 2010, 1131.

21 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 18; **Basedow**, § 305 BGB, N. 22; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 8; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 11; **Aydoğdu**, GİK ve uygulama, s. 16.

22 Bu örnek üzerinde düşündürten bir karar için: BGH 15.02.2017 – VII ZR 59/16, NJW 2017, 1160. Bu açıklamalar ile tam örtüşmemekle beraber, benzer konuda: **Basedow**, § 305 BGB, N. 22.

B. Etraflıca müzakere edilememe

Genel işlem şartlarının ikinci unsuru, sözleşme taraflarından biri tarafından koyulan olası bir sözleşmenin kurallarının, karşı tarafça etraflıca müzakere edilemeden kabul edilmiş olmasıdır. Burada, taraflar arasında akdedilecek sözleşmenin kuralları üzerinde, basit bir pazarlığı aşan etraflıca bir müzakerenin gerçekleşme imkânının bulunup bulunmadığına bakılır²³. Bununla beraber, aranan böyle bir imkânın mevcudiyetidir, yoksa tek tarafça koyulan sözleşme kurallarının değiştirilmesi şart koşulmaz²⁴.

Bu unsurun varlığına, diğer unsurlarda da olduğu gibi, sözleşme bütününde tek parça olarak değil de, her bir sözleşme kuralında teker teker bakılır²⁵. Sözleşme kurallarını koyan taraf, bunların içeriğinin değiştirilmeye müsait olduğunu ciddi bir biçimde ortaya koymalı, karşı tarafın da bu sözleşme kurallarının içeriğini şekillendirebilme özgürlüğü olmalıdır²⁶. Bu özgürlüğün teorik olarak var olması yetmez, fiilen var olmalı, yani bu özgürlüğe anlam kazandıran bilgi birikimi karşı tarafça kullanılabilir olmalıdır²⁷. Diğer bir ifade ile sözleşme kurallarını koyan tarafın, karşı tarafa dilerseniz değişiklik yapabilirsiniz demesi, tek başına yeterli değildir²⁸. Keza, sözleşme kurallarını koyan tarafın, bu kurallara ve bunların içeriğine ilişkin yalın açıklamaları yeterli olmamaktadır²⁹.

Etraflıca müzakerenin gerçekleşmemiş sayıldığı birkaç örnek vermek gerekirse: Sözleşme kurallarını koyan tarafın, karşı tarafa çoktan seçmeli sözleşme kuralları sunmasında³⁰; simsarın her hâlükârda ücret almaya hak kazanacağı ama bu ücretin miktarının taraflarca belirleneceği durumda³¹; karşı tarafa metni vererek, kabul edilmeyen sözleşme koşullarının üzerinin çizilmesi istendiğinde³² kendiliğinden bu unsur ortadan kalkmaz.

Tek tarafça koyulan sözleşme kuralları üzerinde etraflıca bir müzakerenin gerçekleştiğini ve bu sayede bu kuralların genel işlem şartı niteliği taşımadığını ispat yükü, bu kuralları koyan tarafa

23 **Basedow**, § 305 BGB, N. 35; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 12.

24 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 26; **Coester**, s. 168; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 13; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 22; **Basedow**, § 305 BGB, N. 39. Tacirler arasında işlemler açısından: **Atamer**, GİK – Sempozyum/TBK-TTK, s. 134.

25 **Basedow**, § 305 BGB, N. 35; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 12. Bu durumun yerinde olmadığı ve bütün bir sözleşmenin göz önünde bulundurulması gerektiği yönünde: **Basedow**, § 305 BGB, N. 47. Önceden hazırlanmış bir sözleşmenin bir bölümünde yapılan değişikliklerin, yapılacak genel işlem şartları nitelendirmesine etkisi konusunda başka yerlere yapılan atıflarla tartışma olduğu ifadesinde: **Koziol/Welser/Kletečka**, N. 427. Benzer şekilde: **Basedow**, § 305 BGB, N. 41.

26 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 21; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 20, 21.

27 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 22.

28 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 23; **Atamer**, GİK – Sempozyum/TBK-TTK, s. 128.

29 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 22; **Atamer**, GİK – Sempozyum/TBK-TTK, s. 128; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 12; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 19; **Basedow**, § 305 BGB, N. 40.

30 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 23; **Basedow**, § 305 BGB, N. 35; **Atamer**, GİK – Sempozyum/TBK-TTK, s. 129; **Coester**, s. 168; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 12. Farklı yönde ve ifadede: **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 13.

31 **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 21.

32 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 22, 23.

yüklenmektedir³³. Bununla beraber, TBK madde 20 fıkra 3'te ifade edildiği üzere, bu yöndeki sözleşme kurallarının tek başına hiçbir anlamı yoktur.

C. Birden fazla sözleşmede kullanılma potansiyeli ile hazırlanma

Tek tarafça koyulan ve üzerinde etraflıca müzakere gerçekleşmeyen sözleşme kurallarının genel işlem şartı olarak nitelendirilmesi ve bu sayede genel işlem şartları denetimine girebilmesi için gerekli son unsur, bunların birden fazla sözleşmede kullanılma potansiyeli ile hazırlanmış olmasıdır³⁴. Bu kuralları birden fazla sözleşmede kullanmayı amaçlayan kişi, hazırladığı kurallara bu potansiyeli yükler³⁵. Taraflar arasındaki bilgi asimetrisinin en net hissedildiği unsur da işte tam da bu unsurdur ve bu unsurun temelinde bu asimetri yatar. Zira bu sözleşme kurallarını birden fazla yerde kullanmak üzere hazırlayan kişiye, bu kurallarda kendi menfaatini gerçekleştirmek için gerekli bilgi ve uzmanlığa erişim, bu işin maliyeti birden fazla işleme bölündüğü için kolay ve anlamlıyken, bu sözleşme kuralları ile bir defa karşılaşılıp, kabul eden tarafın kendi menfaatlerini gerçekleştirmesi için gerekli bilgi ve uzmanlığa erişim daha zordur, anlamı da daha azdır³⁶. Sözleşme kurallarına müdahale, bu kurallar önüne koyulan taraf için aynen şöyledir: İşin astarı yüzünden pahalıdır.

Bu unsur altına önemli olan, kullanılan sözleşme kurallarının birden fazla sözleşmede kullanılma potansiyeli ile hazırlanmasıdır, bu potansiyel mevcut olduktan sonra bu kuralların ilk defa kullanılacağı bir sözleşmede dahi bu unsur gerçekleşmiş olur³⁷. Bununla beraber ileriki sözleşmelerde kullanılan kuralların, ilk hazırlanan kurallar ile benzer olması gerektiği halde, TBK madde 20 fıkra 2'de ifade edildiği gibi bunların tıpatıp aynı olması şart koşulmaz³⁸. Ek olarak sözleşme kurallarını hazırlayan, bu kurallara bu potansiyeli bizzat yükleyen kişi ile bu kuralları karşı tarafın önüne koyan, bunları kullanan kişinin de aynı kişi olması beklenmez³⁹. GİŞ denetimi ile getirilen korumanın muhatabı, önüne bu sözleşme kuralları koyulan taraf olduğu için, bu durumda da bu kişinin korunma ihtiyacı ortadan kalkmamaktadır.

Kanımcı genel işlem şartlarının varlığı için gerekli olan bahsi önce geçen iki unsurun varlığı halinde, bu son unsur çok yoğun bir şekilde gerçekleşmese de, bu unsurun altında yatan koruma ihtiyacının mevcudiyeti durumunda, önüne sözleşme kuralları koyulan tarafı genel işlem şartlarının denetlenmesi yolu ile korumak mümkün olmalıdır. Bu unsuru gerçekleşmiş saymak

33 **Atamer**, GİK – Sempozyum/TBK-TTK, s. 127, 133; **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 24; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 16 (son cümle); **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 24; **Aydoğdu**, GİK ve uygulama, s. 10; **Basedow**, § 305 BGB, N. 49.

34 Denetim için bu unsurun varlığının aranmasının isabetli olmadığı yönünde: **Kılçoğlu**, s. 165.

35 Burada eşğin üç sözleşme olduğu yönünde: **Basedow**, § 305 BGB, N. 18; **Coester**, s. 168; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 6; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 9.

36 **Atamer**, GİK – Sempozyum/TBK-TTK, s. 117, 118.

37 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 16; **Coester**, s. 168; **Basedow**, § 305 BGB, N. 18; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 6; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 9.

38 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 17; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 5.

39 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 17; **Basedow**, § 305 BGB, N. 19; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 6.

için gerekli eşiği çok yüksek tutmamak yerinde olur. Örneğin kendi evinde tadilat yaptıracak bir avukatın, yoğun hukuk bilgisi yardımı ile bir sözleşme hazırlayıp bunu tadilatı yapacak ustaya veya şirkete⁴⁰ imzalatması durumunda, bu unsurun gerçekleşmiş olduğu yine kabul edilebilir. Bu durumda avukatın hazırladığı sözleşmenin birden fazla işlemde kullanılma potansiyeli olmasa bile, taraflar arasında bu unsurun altında yatan bilgi asimetrisi mevcuttur. Bu sayede bilginin güç olduğu yerde, bilgisiz olan taraf korunabilecektir. Aslında buna benzer şekilde, ancak sadece tüketici işlemleri için, TKHK'da haksız şart denetiminde, sözleşme kurallarının birden fazla sözleşmede kullanılma potansiyeli taşıyıp taşımadığına hiç bakılmamaktadır.

II. Kanundaki denetim mekanizması

TBK'da öngörülen denetim mekanizmasını farklı aşamalara ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, teşmil denetiminde (*Einbeziehungskontrolle*) sözleşmenin tarafları arasındaki irade uyuşmasının genel işlem şartlarına teşmil edip etmediği, genel işlem şartlarının bu irade uyuşmasının kapsamında görülüp görülmeyeceği sorusu cevaplanır. Şayet tarafların uyuşan iradelerinin kapsamına genel işlem şartlarının girdiği anlaşılıyorsa, bu sefer genel işlem şartlarının yürürlük/ geçerlilik denetimi (*Geltungskontrolle*) söz konusu olmaktadır. Türk öğretisinde⁴¹ genellikle, burada teşmil denetimi olarak isimlendirilen denetim, yürürlük denetimi altında, buna has ayrı bir başlık açılmadan anlatılsa da, kanımca⁴² bu denetimin içeriğinin arz ettiği farklılık ve denetime bağlanan sonucun farklı görülebilmesi sebebiyle, keza yine bu denetimin daha kolay anlaşılabilmesi açısından burada ayrı bir başlık atmak, yerinde olur⁴³. Belirtmek gerekir ki, TBK'da da bu iki denetim aynı maddede yer almaktadır: TBK madde 21. Yine bu iki denetimden birini aşamayan genel işlem şartlarının sözleşmenin kalanına etkisi de yine aynı madde altındadır:

40 Konu ile doğrudan alakalı olmamakla birlikte, genelde şirket denilince insanların aklına hep devasa holdingler, her konunun uzmanı kişiler gelse de, istatistiklere bakıldığında aslında gerçek bu şekilde değildir. Tüketicie verilen korumanın benzerini hak eden, pek çok ufak şirket bulunmaktadır.

41 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 11, 26 vd; **Atamer**, Açılımlar, s. 292; **Lâle Sirmen**, “Tüketici sözleşmelerinde genel işlem şartlarının denetlenmesi”, Türk Hukuku'nda Genel İşlem Şartları Sempozyumu 8 Nisan 2011, Ankara, Batider, 2011, s. 113; **Ceylan**, s. 177 vd; **Havutçu**, s. 37 vd; **Aydoğdu**, GİK ve uygulama, s. 19 vd; **Mehmet Akçaal**, “Borçlar Kanunu'nun genel işlem koşullarına dair hükümleri hakkında bir inceleme”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 18, Sy. 1, 2014, s. 55 vd; **Melek Bilgin Yüce**, “Edimi belirleme yetkisinin mevcut genel işlem koşulları teorisi ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu açısından değerlendirilmesi”, Yaşar Üniversitesi Dergisi, C. 8, Sy. Özel, 2013, s. 3214 vd; **Halûk Nomer**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 16. b., İstanbul, Beta, 2018, s. 80; **Fikret Eren**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 23. b., Ankara, Yetkin, 2018, s. 221, 222; **Karadağ**, s. 49 vd; **Murat Topuz**, “6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu çerçevesinde genel işlem koşullarında kapsam (yürürlük) denetimi”, Prof. Dr. Mustafa Dural'a Armağan, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2013, s. 1138; **Gül Doğan**, “6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu çerçevesinde genel işlem koşulları”, Prof. Dr. Mustafa Dural'a Armağan, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2013, s. 461. Yazılmamış sayılma başlığı altında: **Kemal Oğuzman/Turgut Öz**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt – 1, 16. b., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2018, s. 164 vd.

42 Aksi yönde: **Aydoğdu**, GİK ve uygulama, s. 19 dipnot 63.

43 Benzer şekilde, yürürlük denetiminden ayrı incelendiği yerler: **Bydlinski**, N. 6/24 vd; **Bernhard Berger**, Allgemeines Schuldrecht, 2. b., Bern, Stämpfli Verlag, 2012, N. 950 vd; **Muzaffer Şeker**, Yazılmamış sayılma, İstanbul, On İki Levha, 2015, s. 45, 46. Yine bunların farklı denetimler olduğu çıkarımında bulunmak üzere: **Kozioł/Welser/Kletečka**, N. 431, 432; **Kolmasch**, N. 3. Bu makalede teşmil ve yürürlük denetimine altlanan hususlarda tam örtüşmemekle beraber, benzer bir ayırım için: **Antalya**, s. 418 vd; **Doğa Ekrem Doğançacı**, Genel işlem koşullarında saydamlık denetimi, İstanbul, On İki Levha, 2018, s. 97 vd.

TBK madde 22. Bu çalışma, teşmil (TBK madde 21 fıkra 1) ve yürürlük denetimine (TBK madde 21 fıkra 2) ilişkin olduğundan, genel işlem şartları için öngörülen sair denetim aşamalarına girilmeyecektir.

III. Teşmil denetimi

Teşmil denetimine, TBK madde 21 fıkra 1 değinmektedir. Maalesef burada, teşmil denetimi ile yürürlük denetiminin esasları birbirine karışmıştır⁴⁴. Diğer bir ifade ile birinci ve ikinci fıkranın esasları. İlgili düzenlemenin hemen başında „*karşı tarafın menfaatine aykırı genel işlem koşulları*“nın düzenlemede belirtilen şartlar gerçekleştiğinde, yazılmamış sayılacağı ifade edilmektedir. Teşmil denetimi, bir tarafın koyduğu kuralların, sözleşmeye dâhil olup olmadığı ile ilgilidir, yoksa bunların kimin lehine/aleyhine olduğu ile ilgilenmez⁴⁵. Diğer bir ifade ile taraflar arasında bir irade uyuşması var mı yok mu, varsa ne kapsamda, bu nereye kadar teşmil etmektedir, asıl soru budur. Genel işlem şartlarının kimin menfaatine olduğu, bir sonraki başlıkta incelenecek yürürlük denetimi ve bu çalışmada incelenmeyecek diğer denetim aşamaları açısından önem taşır. Bunun da sebebi bu denetimler ile getirilen korumadan, bu kuralları koyan kişinin karşı tarafının yararlanacak olmasıdır.

A. İrade uyuşmasının teşmili

Taraflardan birinin hazırlayıp, diğer tarafın önüne koyduğu sözleşme kuralları üzerinde irade uyuşması açık veya örtülü⁴⁶ gerçekleşebilir⁴⁷. TBK madde 21 fıkra 1, burada iki şartın varlığını aramıştır, bunlar: Karşı tarafı, genel işlem şartları kullanıldığı hususunda haberdar etme ve karşı tarafa bunların içeriğini öğrenme imkânı tanıma. Genel işlem şartlarının sözleşme içeriği olabilmesi için bu iki unsurun birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Kanımca ama karşı tarafı genel işlem şartları kullanıldığı hususunda haberdar etmeye her durumda gerek olmayabilir. Eğer karşı tarafça sözleşmenin genel işlem şartları ile kurulduğu biliniyorsa veya bilinmesi gerekiyorsa, örneğin belirli iş kollarında yapılan belirli sözleşmelerde⁴⁸, diğer bir ifade ile karşı taraftan bu beklenebiliyorsa ayrıca tekrar haberdar etmeye gerek yoktur⁴⁹. Bu durumun örneğin bankalar, sigorta şirketleri, nakliye firmaları ile yapılan kimi sözleşmelerde mevcut olabileceği kabul

44 Burada içerik denetimi ile yürürlük denetiminin birbirine karıştığı yönünde ve benzer eleştirilerde: **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 27; **Aydoğdu**, GİK ve uygulama, s. 21; **Adem Yelmen**, Türk Borçlar Kanunu'na göre genel işlem şartları, Ankara, Yetkin, 2014, s. 82.

45 **Şeker**, s. 37, 38.

46 Aksi yönde: **Aydoğdu**, GİK ve uygulama, s. 25.

47 **Kozioł/Welser/Kletečka**, N. 431; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 31; **Kolmasch**, N. 3; **Ceylan**, s. 178; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 52; **Antalya**, s. 423; **Sirmen**, s. 115; **Doğan**, s. 463.

48 **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 43. Tacirler arası işlemler açısından: **Kolmasch**, N. 3; **Bydlinski**, N. 6/24. Aksi yönde: **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 25, 50.

49 Güven nazariyesi çerçevesince yapılacak bir yorum sonucunda, sözleşme kurallarını koyan tarafın, karşı tarafın irade beyanını bu şekilde anlamaya hakkı varsa, bu kuralların sözleşmeye dâhil olduğu yönünde: **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 26 vd. Problemin bir yorum meselesi olduğu yönünde: **Bydlinski**, N. 6/24.

edilebilir⁵⁰. Ancak dikkat etmek gerekir ki, bu durumlarda karşı tarafa kullanılan genel işlem şartlarının içeriğini öğrenme imkânı her halükârda tanınmış olmalıdır⁵¹. Karşı tarafa tanınan bu imkândan yararlanmak için olağanı aşan bir özen gösterimi gerekmemelidir⁵². Takdir edilir ki, bu haberdar etmenin ve karşı tarafa bu imkânın verilmesinin, sözleşmenin kurulmasından önce gerçekleşmesi gerekir. Örneğin, sözleşme kurulduktan sonra, karşı tarafa verilen biletin, faturanın veya teslimat belgesinin arkasında yer alan kurallar, genel işlem şartı olarak, sözleşmeye dâhil olmaz⁵³.

B. Yaptırım

Teşmil denetimini aşamayan genel işlem şartları açısından, TBK madde 21 bunların yazılmamış sayılacağını söylemektedir. Yazılmamış sayılmaya tam olarak nasıl bir sonuç bağlanacağı kanun metninden anlaşılamamaktadır. Öğretide, „yazılmamış sayılma“ ifadesinden ne anlaşılması gerektiği tartışılmaktadır, bir görüş yokluk⁵⁴ anlamı çıkarırken, diğer bir görüş hükümsüzlük⁵⁵ sonucu çıkarmaktadır. Kanımca yazılmamış sayılma ibaresi TBK'nın genel işlem şartlarına ilişkin bölümünde bir hukuki vasıflandırma olarak görülmemelidir, bu hukuki bir terim değildir⁵⁶. Teşmil denetimi ve yürürlük denetiminin geçemeyen genel işlem şartlarına kanun koyucu yazılmamış sayılmayı bağlasa da, burada söylenen, bu kuralların taraflar arasında fiilen bağlayıcılığı olmayacağıdır ve bu olmayan bağlayıcılığın hukuki sınıflandırması her iki denetim açısından birbirinden farklıdır⁵⁷.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, yazılmamış sayılmanın hukuki bir terim olmadığı, genel işlem şartlarının yazılı olarak kararlaştırılması gibi bir mecburiyetin olmamasında kendi gösterir. Türk Medeni Hukuku'nda esas olan, şekil serbestisidir. Kanunda aksi öngörülmediği müddetçe, taraflar bir sözleşmeyi şekle bağlı olmadan akdedebilir. Geçerli olmak için, üzerinde tarafların

50 Bankalar ve sigorta şirketleri ile yapılan sözleşmeler açısından aksi yönde: **Kolmasch**, N. 3.

51 Benzer şekilde değerlendirilebilecek açıklamalar için: **Bydlinski**, N. 6/24.

52 **Kozioł/Welser/Kletečka**, N. 431; **Basedow**, § 305 BGB, N. 78.

53 **Kozioł/Welser/Kletečka**, N. 433; **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 29; **Coester**, s. 169; **K.P. Berger**, § 305 BGB, N. 24; **Havutçu**, s. 40; **Heinrichs**, § 305 BGB, N. 43; **Basedow**, § 305 BGB, N. 85.

54 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 30 vd; **Atamer**, Açılımlar, s. 325; **Havutçu**, s. 38; **Aydoğdu**, GİK ve uygulama, s. 27; **Akcaal**, s. 58; **Yüce**, s. 3214; **Esra Kaşak**, “Sözleşmenin niteliğine ve işin özelliğine yabancı olan genel işlem koşulları”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 3, Sy. 1, 2012, s. 426; **Nomer**, s. 80; **Eren**, s. 221; **Kılıçoğlu**, s. 168; **Tiftik/Özcan**, s. 36; **Şeker**, s. 238, 239; **Sirmen**, s. 115; **Topuz**, s. 1165. Kurucu olgu eksikliğine dayanmayan atipik bir yokluk olduğu yönünde: **Rona Serozan**, Medeni Hukuk Genel Bölüm Kişiler Hukuku, 7. b., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017, s. 386. Burada hükümsüzlüğün de düşünülebileceği ama yokluk kabulünün daha doğru olacağı yönünde: **Oğuzman/Öz**, s. 164, 165. Bu ifadenin hükümsüzlük anlamına gelmesinin doğru olacağı ama hükmün amacı ve düzenleniş biçimi doğrultusunda yokluk olarak anlaşılması gerektiği yönünde: **Kemal Oğuzman/Nami Barlas**, Medeni Hukuk, 24. b., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2018, N. 747.

55 **Hüseyin Hatemi/Emre Gökyayla**, Borçlar Hukuku Genel Bölüm, 4. b., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017, s. 66; **Ulusan**, s. 1224; **Doğan**, s. 466. Kendine özgü, ayrı bir hükümsüzlük hali olduğu ifadesinde: **Ceylan**, s. 178; **Antalya**, s. 429; **Doğancı**, s. 209 vd. Hükümsüzlük ve yokluk altına görülemeyen bir yaptırım olduğu yönünde: **Yelmen**, s. 94 vd.

56 Bu ifadenin hukuken bir anlam taşımadığı yönünde: **Oğuzman/Barlas**, N. 746.

57 Aynı yönde: **Murat Aydoğdu**, Türk Borçlar Hukuku'nda genel işlem koşullarının ve Tüketici Hukuku'nda haksız şartların denetimi, Ankara, Seçkin, 2014, s. 75.

uyuşması için zaten yazılı olması gerekmeyen genel işlem şartlarına, örneğin telefonda bir bant kaydı veya elektronik bir sarf malzemesi üzerine işleme düşünülün, yazılmamış olma sonucunu bağlama hiçbir anlama gelmez. Bu belki yazılı şekilde yapılması gerekirken bu şekilde yapılmayan sözleşmeler açısından bir anlam ifade edebilir, ama genel işlem şartları ile getirilen korumanın, hukuki işlemlerde geçerlilik şekli ile bir alakası yoktur.

Teşmil denetimi, bu başlığın başında belirtildiği gibi, taraflardan birinin tek başına koyduğu kurallar üzerinde bir irade uyuşması olup olmadığı ile ilgilidir. Böyle bir uyuşma yoksa, söz konusu olacak durum hukuken yokluktur. Bu bakımdan, teşmil denetimi açısından yazılmamış sayılmanın anlamı **yokluktur**⁵⁸. Oysa durum şimdi incelenecek yürürlük denetimi açısından farklıdır.

IV. Yürürlük denetimi

Yürürlük denetiminde, sözleşme kapsamına girmiş, üzerinde bir irade uyuşması olduğu kabul edilen genel işlem şartlarının, karşı tarafça beklenebilirliği mercek altına alınmaktadır. Karşı tarafça beklenemez vaziyette olan genel işlem şartları, bu denetimden kalmaktadır⁵⁹. Burada ancak denetime girecek genel işlem şartları, bu korumadan yararlanan tarafın menfaatine aykırı olanlardır⁶⁰, yani önüne genel işlem şartları koyulan tarafın. Karşı taraf açısından genel işlem şartları beklenilmez olsa bile, bunlar karşı tarafın menfaatine ise, bunlar yürürlük denetimi sebebiyle geçersiz sayılmaz⁶¹. Diğer bir ifade ile teşmil denetimini aşan, karşı tarafın menfaatine ve karşı tarafça beklenilmez olan bu şartlar sözleşmenin bir parçası olur. Yürürlük denetimine TBK madde 21 fıkra 2 ayrılmıştır ve esasen ikinci fıkrada, karşı tarafın menfaatine değinilmese de, birinci fıkranın başında geçen ifadenin bağlantısının aslında burası ile olduğu kabul edilmelidir. Karşı tarafın menfaatine neyin aykırı olduğunun tespitinde ise, bu tarafın bu sözleşme şartı olmadan durumuna ve emredici olmayan kanun hükümlerinin sağladığı konuma bakılabilir⁶².

TBK madde 21 fıkra 2, yürürlük denetiminde göz önünde tutulmak üzere iki unsur vermektedir. Bunlardan ilki sözleşmenin niteliğine yabancılık, diğeri işin özelliğine yabancılıktır. Kanımca burada kanun karşı taraf açısından beklenilmezliği tespit etmek üzere biri nesnel diğeri öznel iki ölçüt sunmaktadır ve bunlardan birine aykırılık, ilgili sözleşme kuralının yürürlük denetiminden kalmasına sebep olur. Nesnel unsurun belirlenmesi için genel işlem şartlarının yapılan işleme yabancılığı, öznel unsurun belirlenmesi için ise o sözleşmenin içinde yapıldığı koşullar (yapılan iş) temel alınabilir⁶³. Ancak tekrar dikkat etmek gerekir ki, burada bu şekilde nesnel ve öznel ayırım yapılmakla beraber, esas olan ilgili sözleşme kurallarının ilgili ilişkide karşı tarafça beklenmezliğidir⁶⁴.

58 **Aydoğdu**, GİK ve haksız şartlar, s. 76.

59 **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 30.

60 **Bydlinski**, N. 6/26.

61 Aksi yönde okunabilecek, bu denetim aşamasında da karşı tarafın menfaatinin belirleyici olmadığı yönünde bir yorumda: **Atamer**, GİK – Sempozyum/BTHAE, s. 27 vd; **Havutçu**, s. 38; **Aydoğdu**, GİK ve uygulama, s. 21, 22.

62 **Ahmet Hakan Dağdelen**, “Geltungskontrolle der Erstreckungsklauseln in Kreditbürgschaften nach dem österreichischen bürgerlichen Recht”, Law and Justice Review, C. 9, Sy. 17, 2018, s. 65; **Bydlinski**, N. 6/26.

63 Böyle bir ayırımın doğru olmadığı yönünde: **Antalya**, s. 427. Benzer şekilde: **Doğancı**, s. 183 vd.

64 Öznellik ve nesnelğin daha farklı kaleme alındığı açıklamalar için: **Klaus Peter Berger**, “§ 305c BGB”, BGB

A. İşleme yabancılık

İşleme yabancılık/alışılmadıklık unsurunun tespitinde alınacak ölçütün ne olacağı esasen bir problem teşkil edebilir. Burada akla gelen ölçütler, o işlemin dürüstçe yürüyen işlem hayatında (*redlicher Geschäftsverkehr*) büründüğü biçim olabileceği gibi⁶⁵, emredici olmayan hukukun, sayet varsa, o işlem için ölçüp, biçtiği biçim de akla gelebilir⁶⁶. Ancak dikkat etmek gerekir ki, burada ölçüt olarak emredici olmayan hukuk kuralları alınır, içerik denetimine uygulanmak üzere pek az bir alan kalacaktır⁶⁷. Keza yürürlük denetiminde, genel işlem şartlarının içeriği ile ilgili yoğun bir inceleme yapılmaz.

TBK madde 21 fıkra 2'deki yürürlük denetiminin temeli, sözleşme kuralları önüne koyulan taraf açısından beklenmezlik üzerine kurulu olduğu için, genel işlem şartlarını hazırlayan taraf, bunlar işleme yabancı olsa bile, karşı tarafa bunların varlığına işaretle bulunarak, işleme yabancılık şeklinde gerçekleşecek beklenmezliği ortadan kaldıracaktır⁶⁸. Örneğin, genel işlem şartlarını koyan taraf, işleme yabancı sözleşme kurallarını, büyük puntolarla, farklı renklerle yazarak⁶⁹, farklı şekillerde dikkat çekerek, elle yazdırarak veya yapılacak sözlü açıklamalarla bu beklenmezliği ortadan kaldıracaktır. Ancak unutmamak gerekir ki bundan sonra bir de bu çalışmanın kapsamına girmeyen içerik denetimi söz konusu olabilecektir.

B. Karşı tarafa şaşırtıcılık

Genel işlem şartları yapılan işleme yabancı olmasa bile, karşı taraf açısından şaşırtıcı olup, olayda yine beklenilmez olabilir. Sözleşme öncesi aşamada yaratılan durum ile sözleşmenin içeriği birbirine uymuyorsa, örneğin kredi alanın tek bir kredisi teminat altına alınacakken önceki kredileri de teminat altına alınıyorsa, sözleşmede belli bir yerde yer alması gereken kurallar orada değil de alakasız bir yerde bulunuyor, temerrüt faizine ilişkin orana temerrüt bahsinde değil de, yargılama yerine ilişkin kurallar arasında yer veriliyorsa, karşı tarafın gözünden kaçacak şekilde

Kommentar, ed. **Hans Prütting/Gerhard Wegen/Gerd Weinreich**, 2. b., Neuwied, Luchterhand, 2007, N. 4 vd; **Hayrunnisa Özdemir**, "Genel işlem şartlarında şaşırtıcı ve beklenmedik şartlar TBK. m. 21/II", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 22, Sy. 3, 2016, s. 2352 vd; **Doğancı**, s. 178 vd; **Aydoğdu**, GİK ve haksız şartlar, s. 103.

65 İşleme yabancılığın bu şekilde belirlenmesi gerektiği yönünde: **Susanne Haas**, "Stichwort AGB-Kontrolle: Formulärmäßige Erstreckungsklauseln auf dem Prüfstand", Juristische Ausbildung und Praxisvorbereitung, C. 14, Sy. 2, 03/04, s. 80; **Kolmasch**, N. 7; **Bydliński**, N. 6/26.

66 Hem işlem hayatının hem de emredici olmayan hukukun göz önüne alınacağı yönünde: **K.P. Berger**, § 305c BGB, N. 5. Emredici olmayan hukuktan esaslı şekilde ayrılma durumunda işleme yabancılığın söz konusu olacağına ilişkin: **Michael Gruber**, "Umfang der Bürgerhaftung: Erstreckungsklausel und Globalbürgerschaft", Österreichisches Bank Archiv, C. 50, Sy. 11, 2002, s. 894.

67 Bu eleştiride: **Haas**, s. 80.

68 **K.P. Berger**, § 305c BGB, N. 7; **Jürgen Basedow**, "§ 305c BGB", Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch Band 2, ed. **Wolfgang Krüger**, 8. b., München, C. H. Beck, 2019, N. 10; **Havutçu**, s. 41; **Helmut Heinrichs**, "§ 305c BGB", Palandt Bürgerliches Gesetzbuch, ed. **Otto Palandt**, 64. b., München, C. H. Beck, 2005, N. 4; **Özdemir**, s. 2355; **Bydliński**, N. 6/26; **Kaşak**, s. 422; **Aydoğdu**, GİK ve haksız şartlar, s. 103; **Sirmen**, s. 116; **Topuz**, s. 1148. Aksi yönde: **Akçaal**, s. 57; **Antalya**, s. 428; **Ceylan**, s. 179; **Doğan**, s. 467.

69 Metni koyu yazmanın yeterli olmayacağı yönünde: **Heinrichs**, § 305c BGB, N. 4.

küçük küçük yazılar halinde belirli kurallar yazılıyorsa⁷⁰, genel işlem şartları işleme yabancı olmasalar, yukarıda ifade edildiği şekilde nesnel açıdan bir beklenilmezlik söz konusu olmasa da, o işlem bazında bir beklenilmezlik oluşur. Bu durumda, bu genel işlem şartları yürürlük denetimini yine aşamaz.

C. Yaptırım

TBK madde 22 fıkra 2, sözleşmenin niteliğine ve işin özelliğine yabancı olan genel işlem koşullarının yazılmamış sayılacağını belirtmektedir. Yukarıda işaret edildiği üzere, öğretide ağırlıkla bu yazılmamış sayılmaya bağlanan sonuç yokluktur. Almanya'da § 305c BGB, Avusturya'da § 864a ABGB'de de, genel işlem şartlarına muhattap olan taraf için şaşırtıcı nitelikteki sözleşme kurallarının sözleşmenin bir parçası olmayacağı ifade edilmektedir⁷¹.

Kanımca burada söz konusu olması gereken durum, bu genel işlem şartlarının hükümsüzlüğüdür. Teşmil denetimini aşan genel işlem şartları açısından yokluk söz konusu olmaz, zira bunlar artık sözleşme bütününe dâhil olmuştur. Genel işlem şartlarını koyan tarafın, karşı tarafın kabul beyanını bu işleme yabancı ve şaşırtıcı sözleşme kurallarını da kapsadığı şeklinde yorumlayamayacağı, bu sebeple bir irade uyuşması olmadığından, burada söz konusu olan durumun yokluk⁷² olacağı görüşü tartışmaya açıktır. Genel işlem şartlarını koyan taraf, bu sözleşme kurallarının varlığından karşı tarafı haberdar ettiyse ve karşı tarafa bu kuralların içeriğine bakma imkânı verdi ise, kanımca burada artık güven nazariyesi çerçevesince, karşı tarafın irade beyanının, bu sözleşme kurallarını kapsamayacak şekilde yorumlanacağı ileri sürülmemelidir.

Bununla beraber, karşı tarafın, imkânı olduğu halde çoğu zaman okumadan kabul edeceği bu işleme yabancı ve şaşırtıcı genel işlem şartları açısından bir korumaya ihtiyaç duyduğu da açıktır. İşte bu sebepten, TBK madde 21 fıkra 2 bu türdeki genel işlem koşullarına yürürlük tanımak istememiştir. TBK madde 27 uyarınca, kanuna aykırılığın sonucu kesin hükümsüzlüktür. Bu bakımdan, yürürlük denetiminin aşamayan bu şartlar kesin **hükümsüz** olacaktır⁷³. Ek olarak eğer burada yokluk kabul edilecek olsaydı, TBK madde 21 fıkra 1'in hemen başında geçen, karşı tarafın menfaatine aykırı ibaresinin bir anlamı kalmazdı.

Sonuç

Günümüz dünyasındaki pek çok alanda yaşanan standartlaşmanın tezahürlerinden biri de sözleşmelerin genel işlem şartları ile akdedilmesidir. Genel işlem şartlarından yararlanma, maliyet, hız, rasyonellik gibi konularda taraflara büyük faydalar sağlarken, bunlar bünyesinde taşıdığı bir

70 **Heinrichs**, § 305c BGB, N. 3; **Bydlinski**, N. 26.

71 Güven nazariyesi uyarınca, karşı tarafın kabul beyanının şaşırtıcı genel işlem şartlarını kapsamayacağına ilişkin İsviçre öğretisinden bir örnek: **B. Berger**, N. 960.

72 Bkz. dipnot 54.

73 **Aydoğdu**, GİK ve haksız şartlar, s. 77.

ayağı ekonomik güç diğer ayağı bilgiye erişimde meydana gelen asimetri olan dengesizlik sebebi ile önüne bu şartlar koyulan tarafın menfaatlerinin hak ettiği şekilde gerçekleşmemesi riskini de taşır. Bu olumsuzluğu bertaraf etmek amacıyla TBK’da bir dizi denetimi öngörülmüştür.

TBK’da öngörülen denetimin devreye girebilmesi için öncelikle, genel işlem şartlarının varlığının tespit edilmesi gerekir. Bu hususta üç unsura bakılabilir: Sözleşme kurallarının tek tarafça koyulması, bunlar üzerinde etraflıca bir müzakerenin gerçekleşmemesi ve bunların birden fazla sözleşmede kullanılma potansiyeli taşınması. Bu üç unsur bir araya geldi ise, TBK’daki genel işlem şartları denetimi devreye girmektedir. Kanunda teşmil ve yürürlük denetimini aşamamaya yazılmamış sonucu bağlansa da, bu ifade hukuki bir nitelendirme değildir ve bu iki denetim açısından hukuken farklı anlamlar taşır.

Teşmil denetiminde, taraflardan birince koyulan sözleşme kurallarının akdedilen sözleşmenin içeriği olup olmadığı incelenir. Kanun koyucu, bu denetimi aşamayan sözleşme kurallarına, yazılmamış sayılma sonucu bağlamıştır. Burada yazılmamış sayılmadan anlaşılması gereken, bu sözleşme kuralları açısından **yokluk** durumunun söz konusu olacağıdır.

Teşmil denetimini öngören düzenlemede yer alan yürürlük denetiminde ise, teşmil denetimini aşmış genel işlem şartlarının, bu şartlar önüne koyulan taraf açısından beklenebilirliği incelenir. Bu beklenebilirliğin ölçütü bir taraftan o işlem açısından dürüst bir şekilde işleyen işlem hayatı, diğer taraftan o işlemin yapıldığı özel koşullardır. Yürürlük denetimini aşamayan genel işlem şartları açısından kanun koyucu yine yazılmamış sayılma sonucu bağlamıştır. Bu çalışmada ileri sürülen fikir doğrultusunda, burada söz konusu olması gereken durum ise **kesin hükümsüzlüktür**.

Kaynakça

- Akcaal Mehmet**, “Borçlar Kanunu’nun genel işlem koşullarına dair hükümleri hakkında bir inceleme”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 18, Sy. 1, 2014, s. 49–69.
- Antalya Gökhan**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt I, İstanbul, Legal, 2016.
- Atamer Yeşim**, “Genel işlem koşulu mu bireysel pazarlıkla kurulan sözleşme mi?”, Yeni Türk Borçlar Kanunu ve Yeni Türk Ticaret Kanunu Sempozyumu, ed. **Kırca Çiğdem**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2013, s. 103–137.
- Atamer Yeşim**, “Genel işlem şartlarının denetiminde yeni açılımlar”, Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu için Armağan, Ankara, Seçkin, 2004, s. 291–331.
- Atamer Yeşim**, Sözleşme özgürlüğünün sınırlandırılması sorunu çerçevesinde genel işlem şartlarının denetlenmesi, 2. b., 2001, Beta, 2001.
- Atamer Yeşim**, “Yeni Türk Borçlar Kanunu hükümleri uyarınca genel işlem koşullarının denetlenmesi”, Türk Hukukunda Genel İşlem Şartları Sempozyumu, Ankara, BTHAE, 2012, s. 9–73.
- Aydoğdu Murat**, “6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nda düzenlenen genel işlem koşullarının konu bakımından uygulama alanı”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 13, Sy. 2, 2011, s. 1–50.
- Aydoğdu Murat**, Türk Borçlar Hukuku’nda genel işlem koşullarının ve Tüketici Hukuku’nda haksız şartların denetimi, Ankara, Seçkin, 2014.

- Basedow Jürgen**, “§ 305 BGB”, Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch Band 2, ed. **Krüger Wolfgang**, 8. b., München, C. H. Beck, 2019.
- Basedow Jürgen**, “§ 305c BGB”, Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch Band 2, ed. **Krüger Wolfgang**, 8. b., München, C. H. Beck, 2019.
- Basedow Jürgen**, “vor § 305 BGB”, Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch Band 2, ed. **Krüger Wolfgang**, 8. b., München, C. H. Beck, 2019.
- Baş Ece**, “6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nda genel işlem koşulu kavramı ve içerik denetimi”, Prof. Dr. Mustafa Dural’a Armağan, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2013, s. 276–303.
- Berger Bernhard**, Allgemeines Schuldrecht, 2. b., Bern, Stämpfli Verlag, 2012.
- Berger Klaus Peter**, “§ 305 BGB”, BGB Kommentar, ed. **Prütting Hans/Wegen Gerhard/Weinreich Gerd**, 2. b., Neuwied, Luchterhand, 2007, s. 482–488.
- Berger Klaus Peter**, “§ 305c BGB”, BGB Kommentar, ed. **Prütting Hans/Wegen Gerhard/Weinreich Gerd**, 2. b., Neuwied, Luchterhand, 2007, s. 489–492.
- Bydlinski Peter**, Bürgerliches Recht Band I Allgemeiner Teil, ed. **Apathy Peter**, 6. b., Wien, Verlag Österreich, 2013.
- Ceylan Ebru**, “Genel işlem şartları”, Prof. Dr. İsmet Sungurbey’e Armağan – Borçlar Kanunu Genel Hükümler Konferansları I, İstanbul, İstanbul Barosu, 2014, s. 172–188.
- Coester Michael**, “Allgemeine Geschäftsbedingungen”, Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch – Eckpfeiler des Zivilrechts, ed. **Staudinger J. von**, Berlin, Sellier – de Gruyter, 2008, s. 159–184.
- Dağdelen Ahmet Hakan**, “Geltungskontrolle der Erstreckungsklauseln in Kreditbürgschaften nach dem österreichischen bürgerlichen Recht”, Law and Justice Review, C. 9, Sy. 17, 2018, s. 63–69.
- Doğan Gül**, “6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu çerçevesince genel işlem koşulları”, Prof. Dr. Mustafa Dural’a Armağan, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2013, s. 459–473.
- Doğançı Doğa Ekrem**, Genel işlem koşullarında saydamlık denetimi, İstanbul, On İki Levha, 2018.
- Eren Fikret**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 23. b., Ankara, Yetkin, 2018.
- Gruber Michael**, “Umfang der Bürgenhaftung: Erstreckungsklausel und Globalbürgschaft”, Österreichisches Bank Archiv, C. 50, Sy. 11, 2002, s. 885–902.
- Haas Susanne**, “Stichwort AGB-Kontrolle: Formulärmäßige Erstreckungsklauseln auf dem Prüfstand”, Juristische Ausbildung und Praxisvorbereitung, C. 14, Sy. 2, 03/04, s. 75–85.
- Hatemi Hüseyin/Gökayla Emre**, Borçlar Hukuku Genel Bölüm, 4. b., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017.
- Havutçu Ayşe**, “6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun genel işlem şartlarına ilişkin hükümlerinin değerlendirilmesi”, İzmir Barosu Dergisi, C. 76, Sy. 2, 2011, s. 29–46.
- Heinrichs Helmut**, “§ 305 BGB”, Palandt Bürgerliches Gesetzbuch, ed. **Palandt Otto**, 64. b., München, C. H. Beck, 2005, s. 407–415.
- Heinrichs Helmut**, “§ 305c BGB”, Palandt Bürgerliches Gesetzbuch, ed. **Palandt Otto**, 64. b., München, C. H. Beck, 2005, s. 416–419.
- Karadağ Özgür**, Türk Borçlar Kanununda genel işlem koşulları ve tüketici sözleşmelerindeki haksız şartlar, 2. b., Ankara, Adalet, 2015.
- Kaşak Esra**, “Sözleşmenin niteliğine ve işin özelliğine yabancı olan genel işlem koşulları”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 3, Sy. 1, 2012, s. 415–429.
- Kılıçoğlu Ahmet**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 21. b., Turhan Kitabevi, 2017.
- Kolmasch Wolfgang**, “§ 864a ABGB”, ABGB Taschenkommentar, ed. **Schwimann Michael**, 2. b., Wien, Lexisnexis, 2013, s. 586–594.

- Koziol Helmut/Welser Rudolf/Kletečka Andreas**, Bürgerliches Recht Band: I, 14. b., Wien, Manz, 2014.
- Kuntalp Erden**, “Bankalar ve genel işlem koşulları”, Türk Hukuku’nda Genel İşlem Şartları Sempozyumu 8 Nisan 2011, Ankara, Batider, 2011, s. 79–102.
- Nomer Halûk**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 16. b., İstanbul, Beta, 2018.
- Oğuzman Kemal/Barlas Nami**, Medenî Hukuk, 24. b., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2018.
- Oğuzman Kemal/Öz Turgut**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt – 1, 16. b., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2018.
- Özdemir Hayrunnisa**, “Genel işlem şartlarında şaşırtıcı ve beklenmedik şartlar TBK. m. 21/II”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 22, Sy. 3, 2016, s. 2349–2360.
- Serozan Rona**, Medeni Hukuk Genel Bölüm Kişiler Hukuku, 7. b., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017.
- Sirmen Lâle**, “Tüketici sözleşmelerinde genel işlem şartlarının denetlenmesi”, Türk Hukuku’nda Genel İşlem Şartları Sempozyumu 8 Nisan 2011, Ankara, Batider, 2011, s. 107–133.
- Şeker Muzaffer**, Yazılmamış sayılma, İstanbul, On İki Levha, 2015.
- Tiftik Mustafa/Özcan Zeynep**, “Türk Borçlar Kanunu’na göre standard sözleşmelerde içerik denetimi”, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, C. 31, Sy. 1, 2015, s. 23–58.
- Topuz Murat**, “6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu çerçevesinde genel işlem koşullarında kapsam (yürürlük) denetimi”, Prof. Dr. Mustafa Dural’a Armağan, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2013, s. 1138–1169.
- Ulusan İlhan**, “Türk Borçlar Kanunu’ndaki genel işlem şartlarına ilişkin yeniliklerle ilgili bazı düşünceler”, Prof. Dr. Mustafa Dural’a Armağan, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2013, s. 1219–1228.
- Wendehorst Christiane/Zöchling-Jud Brigitta**, Privatrecht Einführung in die Rechtswissenschaften und ihre Methoden Teil II, 6. b., Wien, Manz, 2016.
- Yelmen Adem**, Türk Borçlar Kanunu’na göre genel işlem şartları, Ankara, Yetkin, 2014.
- Yüce Melek Bilgin**, “Edimi belirleme yetkisinin mevcut genel işlem koşulları teorisi ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu açısından değerlendirilmesi”, Yaşar Üniversitesi Dergisi, C. 8, Sy. Özel, 2013, s. 3191–3238.